

VIIMSI MÕIS 1600-AASTATE TEISES POOLES

Arnold Soom

Separaat Svio-Estonicast, 1949, lk. 91 - 120

Balti mõisate ajalugu pole kunagi täielikult uuritud. Aines pakub siiski palju huvitavaid probleeme, kuna mõisad said sajandite jooksul domineeriva positsiooni maa majanduslikus ja sotsiaalses arengus. Kuigi 1800. aastate esimese poole algusest saadik on trükis¹ ilmunud mitmed mõisaid puudutavad allikpublikatsioonid, samuti mõned ülevaated omanike suguvõsa liinidest² ja pigem suur osa artikleid ja monograafiaid. Viimatimainitu käsitleb siiski peamiselt mõisate töölisi, st pärisorjade sotsiaalset ja majanduslikku seisundit³. Kuid mitte ükski see teema pole olnud eesmärk mõneks ammendavaks kirjelduseks, kaugelt väiksemaks probleemiks, mis oleks seotud mõisate endi majandusliku ajalooga, millest ainult mõni uurimus on.

Töödest, mis käsitlevad mõisate majanduslikku ajalugu 1700. aastatel leiab vaid ühe lühikese väitekirja, mis puudutab mõisasid Kuimetsas (Kuimetz), Kaius (Kai) ja Nabalas (Nappel) Harjumaal⁴.

Kuigi mõlemad ilmasõjad mõjusid halvasti Balti mõisaid puudutavatele arhiivimaterjalidele, leidub siiski niihästi balti kui rootsi riigiarhiivides hoiul hulk siiani kasutamata teavet mõisate majandusliku ajaloo kohta. Mis puudutab Viimsi mõisa, millega meie tegeleme selles artiklis, siis selle ajaloo kohta perioodil 1660 kuni 1700 leidub materjali Riigiarhiivis ja Lundi ülikooli raamatukogus (De la Gardie kogus). Materjal puudutab osaliselt raamatupidamise aastaaruandeid koos lisatud auditi märkustega (nn

¹ Põhilised tööd on: H.V.Bruiningk ja N. Busch, Livländische Güterurkunden, I – II (1207-1545), Riga 1908 ja 1923; F.G.v. Bunge ja R.v. Toll, Est- und Livländische Brieflade, I – II (1226-1700), Reval 1856 ja 1861.

² L.V. Stryck, Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, I – II, Dorpat 1877 ja 1855; H.v. Hagemeister, Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands, I – II, Riga 1830 ja 1837; C.J. Paucker, Ehtlands landgüter und deren Besitzer zur Zeit der Schwedenherrschaft, I – II:1, Reval 1847 ja 1849, jne

³ Siin on tööde arv üsna suur. Baltisaksa uurijate hulgas võib teemaga tegelenuist nimetada: A.v. Transche-Roseneck, A. Agthe, A.v. Tobien jt. Läti uurijatest iseseisvusajal nimetame esmalt prof. A. Schwabet, mitmete tööde autorit, ja eesti õpetlastest Tartu ülikoolis J. Vasarat, H. Seppa, O. Liivi, J. Uluotsa ja A. Perandit.

⁴ F.v. Samson, Die Landrahtsgüter Kuimetz, Kai und Nappel in den Jahren 1660 bis 1684. Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands IV:2, Reval 1889.

observationes), mis on osaliselt mõisate detailsed kirjeldused inventeerimisaktides koos kirjadega Viimsi mõisa valitsejatelt ja Eesti kubermangu raamatupidamiselt kuberner Robert Lichtonile, mis vaatamata lünkadele annab üsna hea ülevaate mõisa majanduslikust seisust.

Viimsi mõis⁵ asub Viimsi poolsaarel Jõelähtme kihelkonnas Põhja-Eestis. See asukoht mere ääres Tallinna lähedal (ca 10 km kaugusel) koos faktiga, et see teenis Eestimaa kubeneri lauamõisa ja suveresidentsina, andis kindlasti erijooni selle mõisa majanduslikus struktuuris, kui seda võrrelda teiste Põhja-Eesti mõisatega. Kuid suures plaanis oli isegi Viimsi mõis samas majanduslikus olukorras nagu ülejäänud mõisad sel ajal Baltikumis. Viimsi oli üks vähestest eesti mõisatest, mis juba suure reduktsiooni ajal kuulus riigile. Keskajast on teavet mõisa kohta kasinalt. Teatakse ainult, et see kuulus lähedal asuvale Pirita kloostrile ja et sellel oli väga palju maad veel 1600ndatel aastatel. 1567.aastal läks suur osa kloostrite maadest riigile, sealhulgas Viimsi mõisale. Mõisale kuulus 32 talupoega, kes kasutasid 58 adramaad ja elasid neljas külas, lisaks 16 rannatalupoega ning 25 vabameest. Aastatel 1613 kuni 1620 allus mõis riigi esindajale. Aastal 1627 renditi mõis Tallinna lossifoogtile Gert von Euthenile. 1629 läks Viimsi mõis koos Järvekülaga annetuseks Tallinna meeri Johan Derenthali omandisse. Kuid annetuskirjas leidub klausel, mille kohaselt juhul, kui see on vajalik käendusena Tallinna ülalpidamiseks, läheb mõis tagasi riigile mõistliku kompensatsiooni eest. Kristina eestkostevalitsuse otsuse kohaselt 14. juunist 1643 lähevad Viimsi mõis ja Järveküla Derenthalide pärijatelt riigile, kuna samal ajal pärijad saavad asendusena Perila mõisa (Pergel) Harju-Jaani kihelkonnas ⁶. Hiljem leiame me, et see teenis Eestimaa kubeneri lauamõisana⁷. Kui reduktsioon algas Eestimaal, kuulus Viimsi kubernerile ja Liivimaa reduktsioonikomisjoni esimehe Robert Lichtonile. Kui Lichton lahkus Eestist pikemaks ajaks, siis sai kubermangu rahandusajade

⁵ Sel ajal oli ametlik saksa nimekuju Wiems.

⁶ J.A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523 -1630, osa 2, Stockholm 1919, lk. 571-572; C.J. Paucker, Ehtlands Landgüter ... I, lk. 20-21; P. Johansen, Die Estlandsliste der Liber census daniae, Köpenhamn & Reval 1933, lk. 663. Riksreg. 5/5 1629, fol. 217 ja 14/6 1643, fol. 649.

⁷ Kindlaid andmeid selle kohta on meil 1662 aastast. Sellest aastast on olemas arve Tallinna linnaaednikult Christian Crohnilt kuberner Bengt Hornile. Selle arve kohaselt on aednik müünud seemet Viimsi aiale. Arvele on lisatud kiri kaupmees Heinrich Lantingilt Lichtonile dateeringuga 19/5 1683, Livonica II, 442.

juhataja⁸ ülesandeks mõisa järele vaadata. Aprillis 1686. a inventeeris reduktsioonikomisjon⁹ mõisa ja rentis selle välja sama komisjoni liikmele, kuberner Carl Bondele 250 riigitaalri eest. Kindralkuberner Axel Julius De la Gardie protesteeris kuninga ees, et mõis niiviisi valitsuselt ära võeti. Protesti tulemusena Karl XI otsustas 24. jaanuaril 1688 anda mõis tagasi Eestimaa kindralkubernerile “nagu on sobiv ilma laenu lühenemist arvestamata”.¹⁰

Eespool nimetatud inventeerimisakt annab üsna detailse pildi hoonetest ja majapidamisest Viimsi mõisas. Me võime heita kiire pilgu mõisa erinevatele hoonetele. Eluhoone on ühekorruseline, puust ja kivikatusena ja mitme aknaga. Majas on kaks söögituba, kaks tuba ja eeskoda. Söögitubades on muide ahjud tahatud kivist. Üks söögitubadest on tapetseeritud valge lõuendiga. Hoone on 42 küünart pikk ja 12 küünart lai (1 küünar = 0.533 m). Köök asub väljaspool eluhoonet, samal ajal kelder asub maja all. Suuremate hoonete seas on näha valitseja maja (sama katuse all pruulikojaga) ja aednikumaja ning teenijarahva majaga, mõlematel on puukatus. Samasse rühma elamuga kuulub ka kaks sauna, ait ja kanala. Hobusetall ja laut on sama katuse all (viimane arvult kaheksas). Natuke mõisahoonetest eemal on kaks rehte (kumbki 51 x 21 küünart). Rehed on kirjelduse järgi sama tüüpi, mis olid tavalised Baltikumis ka talupoegadel kuni meie ajani välja. Nad koosnevad “suitsurehest”, kus on suur võlvahi, “eesrehest” ja aganahoidlast. Veel kaugemal asub mõisa tuuleveski. Kõrvalhoonetel on üldiselt õlgkatused. Ainult köögil, saunadel ja kanalal on turbakatus.

Paljud mõisa majadest olid kokku kukkunud ja vajasisid hädasti remonti.¹¹ Kuid tundub, et on oldud väga kokkuhoidlik ehitustööde ja remondiga. Alles siis, kui see oli absoluutselt vajalik, seati hoone korda, kusjuures kõrvalhoonete eest muretseti rohkem. Selline puudulik hoolitsemine mõisahoonete eest paistab siis olevat olnud üsna tavaline Põhja-Eestis¹². Riigimõisad, mida iseloomustati perioodil 1700ndate aastate lõpust I maailmasõjani, ei tundunud sel ajal omavat niisugust puudust¹³.

Is tuuleveski. ⁸ 1630-1632 Christian Radecke ja alates 1683 Andreas Lifman.

⁹ Inkvisitionsbok: Harrien A. KA.

¹⁰ Riksreg. 1688 jaanuar – veebruar (fol.236), RA.

¹¹ 1686. a inventeerimisakt ja kiri valitsejalt Lichtonile 24/1 1685, Livonica II, 441.

¹² Estl. Reduktionkommissionens inkquisitionböcker i KA.

¹³ Vt H. Pirang, Das baltische Herrenhaus, I – III, Riga 1926, 1928 ja 1930.

Mõisamajade ümber laiusid pigem marjapõõsad ja köögiväljaaiad, mille ümber kasvasid 40 jalakat ja saart. Aed oli jagatud 12 “veerandiks”, milles igaühes kasvas mõni viljapuu pluss köögiviljad (mõnikord isegi lilled). Teid palistasid sõstrapõõsad. Aia põhjaotsas oli kaks kalatiiki, mida ümbritsesid sõstra- ja karusmarjapõõsad. Nagu hoonedki, oli ka aed kehvas seisus ja halvasti hoolitsetud. Aeda ümbritsev tara, osalt hagudest, osalt plangust, oli poolest saati mahakukkunud.

Mis puutub mõisa majanduslikku struktuuri ja sissetulekuid, siis peame kohe konstateerima, et esmane sissetulekuallikas oli teraviljakultuurid. Vastavalt selle aja roteeruvale kolmeväljasüsteemile jagati põllumaa kolmeks erinevaks väljaks (kaasaegsed allikad nimetavad neid sageli “lotter”, või “välje” ehk rootsi keeles “fält”). Igal aastal kultiveeriti seal vaheldumisi, ühele väljale rukis, teisele oder, kaer või herned, kuna kolmas oli kesa. Siit järgneb, et rukis oli tähtsaim külvide hulgas. See võttis ligi poole külvipinnast. Teisel kohal oli oder, mis vastavalt Põhja-Eestis valitsevale kombele (nii järgneb reduktsioonija rendi arvutustest) võttis umbes $\frac{3}{4}$ põldudest, mis olid ette nähtud suviviljadele. Suviviljapõlde kutsuti seetõttu tavaliselt odrapõldudeks. Herneid kasvatati ainult kokkuhoidlikult ja nagu köögivilja. Nisu, lina, kanepit, läätsi ja tatart, mida tol ajal mõisates kasvatati vähe, eriti Liivimaal, ei kasvatatud Viimsis üleüldse. Ilmselt ei tahtnud need hästi kasvada ¹⁴. Rehkendused, mis pärinevad mõni aasta pärast 1670ndaid, ei anna meile mingit võimalust, et luua endale täielikku pilti, kuidas erinevad külvid jagunesid Viimsi külvipindadel. Siit järgneb siiski, et oder oli sel ajal esikohal. Kuid kahe järgneva kümmeaastaku ajal oli seisukord selline:

	rukis		oder		Kaer		Hernes		Summa	
aasta	Külv Tünd.	%	Külv Tünd.	%	Külv Tünd.	%	Külv Tünd.	%	Külv Tünd	
1682	42	44.2	40	42.1	12	12.6	1	1.1	95	
1683	49	50.2	39	39,9	8.67	8.9	1	1.0	97,67	
1684	54	48.3	49,67	44.5	7.33	6.6	0.67	0.6	111.67	
1685	46	46.4	43,33	43.7	9	9.1	0.83	0.8	99.17	

¹⁴ 1694. A juhtus siiski tavalise odra kõrval ka saksa odraga, kuid tühises ulatuses – 41 1/3 tünni tavalise odra kohta külvati vaid kaks tünni saksa oma.

1694	45	45.8	43.33	44.1	10	10.1	-	-	98.33	
1695	40.67	43.4	46.67	49.8	6.33	6.8	-	-	93.67	
1697	47	53.0	33	37.2	8	9.0	0.67	0.8	88.67	
1700	40	51.1	29.67	37.8	8	10.2	0.67	0.9	78.33	

Varasemad säilinud üleskirjutused külvatud pindalast ja saagi suurusest pärinevad 1670ndatest aastatest. Vastavalt 1670/1671 aasta tabelile sissetulekute ja kulutuste kohta külvati 22 1/3 tündrit rukist, 29 tündrit otra ja 8 1/3 tündrit kaera, kokku siis 59 2/3 tündrit seemet. 1672. a kohta leiame ainult andmed rukki (23 1/3 tündrit) ja herneste kohta (2 tündrit). Pindala, mis seemendati igal aastal paistab olevat umbes 60 tündrimaad või umbes 30 hektarit. Liidame ka kesa, mis peaks vastama umbes poolele külvatud alale, siis saame me kokku künnimaaks 90 tündrimaad ehk umbes 45 ha¹⁵. Järgneva kümmeaastaku jooksul toimusid Viimsi maakasutuses üsna põhjalikud muutused, sest 80ndate alguses külvatud põllumaa oli märgatavalt suurem. 1682. a külvati eeltoodud tabelist lähtuvalt 95 tündrit teravilja, 1683 111 2/3 tündrit ja 1685 99 1/6 tündrit. Reduksioonija inventeerimisaktis seisab, et peab külvama igale "lott"ile umbes kaks lasti¹⁶ rukist. Siit järgneb, et igal aastal külvati 96 tündrimaad ehk siis 48 hektarit. Kokku pidi haritav pind olema 144 tündrimaad ehk 72 ha. Umbes nii suureks jäi Viimsi haritud maa kuni Põhjasõjani. 1694 külvati 98 1/3 tündrit, 1695 93 2/3 tündrit, 1697 88 2/3 tündrit. 1700. a algas tunduv tagasikäik¹⁷ - siis külvati vaid 78 1/3 tündrit. Teatavsti oli omanikel veel metsa, mida oleks saanud raadada põllumaaks, kuid tööjõu ja sõnniku¹⁸ puudus seadis piiri põllumaa laiendamisele¹⁹. Ei järgne selgesti kättesaadavatest allikatest,

¹⁵ Tünder rukist kaalub umbes 100 kg. Sellega saab külvata umbes pool hektarit; üks tündrimaa vastab seega poolele hektarile. Tavaliselt rehkendatakse mõisa suurust künnimaa alusel, mida haldasid ka mõisa talupojad. Allikad ei ütle midagi Viimsi talupoegade künnimaa suuruse kohta.

¹⁶ 1 last on 24 tündrit.

¹⁷ Ilmselt uuesti puhkenud sõja pärast.

¹⁸ Seda rõhutatakse eriti 1686.a inventeerimisaktis.

¹⁹ Külvi puudutavad andmeid leiab arvestustes aastatest 1670/71, 1672/73, 1682/83, 1684 ja 1694/95 koos inventeerimisaktidega aastatest 1686, 1687 ja 1700.

kuidas põllumaa laiendamine käis. Tavaliselt tehti seda balti mõisates kahel viisil – kummalgi juhul raadati mets või ka lisati mõisamaa kõrval olev talumaa, kusjuures talupojad saadeti nendesse taludesse, mis olid tühjad või metsamaal, mida hakati kultiveerima maksuvabal perioodil. Talude arv Viimsis langes 34lt (vastavalt 1675. a vakuraamatule) 31le (1686). See tähendas, et talupoegade maa läks mõisa omandisse. 1686. a inventeerimisakt märgib, et oleks olnud võimalik uue maa kultiveerimisega suurendada põllumaad veel mõne tündrimaaga, kui mitte tööjõu ja sõnniku puudus poleks takistanud. Siin on küsimus selles, kas teha metsa- või karjamaast põllumaa. Tõenäoliselt kasutati Viimsis mõlemaid meetodeid. Me ei saa mingit lähemat selgitust, kuidas mõisa põllumaade laiendus kasvas ja mis olid määravad motiivid, mil neid kasutati. On ilmne, et teatud meetmed, mida kasutati Viimsi mõisa saagise suurendamiseks, võeti ette juba enne 1670. a. Vastavalt 31. juulil 1663 kirjapandud protokollile, kutsuti kokku kõik talupojad, kes kuulusid Viimsi mõisa alla ja teatati neile, et mõis peab tagasi võtma heinamaad, mis varem olid mõisa valduses, kuid mida nad järgnevalt omakäeliselt olid võtnud kasutusele enda jaoks²⁰. Heinamaade, mis lähevad tagasi mõisale, asemele peavad talupojad otsima uut maad padrikus ja raadama selle üles²¹ juhtnõotide järgi, mida härrad neile annavad. On selge, et mõisa planeeritud heinamaade laienemist motiveeriti sooviga laiendada loomakasvatust. See soov oli omakorda seotud plaanidega suurendada põllumaad, mis poleks olnud võimalik ilma suureneva sõnnikuhulgata, so ilma suurema hulga loomadeta.

Samal määral, mis põllumaad kasvatati, pidi ju ka saagid kasvama. Aasta aruanded näitavad ka, et jahvatatud saak 1670. aastal ulatus 202 ½ tündrile ja 1672 225 tündrile, nii saadi 1681 432 1/3 ja 1683 386 2/3 tündrit seemet²².

Tervikuna peab siiski konstateerima, et saagid Viimsis nagu ka teistes Põhja-

²⁰ ...die sie Ihnen selber zu geeignet ...

²¹ ... und Sie an dehren Stelle sich andere ausz dem Busche suchen und machen müszen ... Livonica II, 306.

²² 80ndate mõnedel aastatel tuli ette ka madalamaid saake, nii nt 1682 242 ½ tündrit ja 1684 260 tündrit, kuid need olid osaliselt sõnnikupuudusest tingitud, mille põhjustas ebapiisav loomakasvatus koos ikaldusega. Saakide suurus on võetud aastaaruannetest 1670/71 ja 1672/73 koos 1686 aasta inventeerimisaktiga.

Eesti mõisates sel ajal²³ oli üsna kehvad. Otsustades nende teadete järgi, kui 1686.a valitseja lahkus Eesti reduktsioonikomisjonist, polnud Viimsi põllumaa halb. See koosnes enamasti mustmullast, kuigi see nagu sageli Põhja-Eestis oli segatud paekivitükkidega. Mis aga maal puudus, oli ennekõike vajalikul määral väetist. 80ndate aastate alguses oli sõnnikupuudus peaaegu katastroofiline, sest Eestimaa kindralkuberner Anders Torstensson 1680 oma ametist lahkus, viis ta kaasa kogu karja. Järgnevate aastate alguses ei õnnestunud luua uut karja – alles 1683. a kevadel, kui uus ametisse asunud kubermangu finantsjuht A. Lifman kui Robert Lichtoni esindaja võttis valitsemise enda kätte, hakati altkäe uusi loomi hankima. See võttis aga aega, enne kui kari sai täiskomplektseks.

(Originaalis on üks tabel, aga see poleks laiuses mahtunud. Tegin kaheks)

Aasta		Rukis			Oder		
	Külvatud tündr.	Saak tündr.	Tulu kordades	Külvatud tündr.	Saak tündr.	Tulu	
1670	22.33	82	3.67	29	96	3.33	
1672	23.33	75	3.2	?	117.67	-	
1681	?	145	?	33	240	7.33	
1682	36	46.67	1.33	40	163.33	4	
1683	42	189.33	4.5	39	166.33	4.25	
1684	49	110	2.5	49.67	132	2.75	
1685	54	103	2	43.33	136	3.17	
1694	45	207.67	4.67	43.33	195.67	4.5	
1695	40.67	106.33	2.5	46.67	186.67	4	

Aasta		Kaer			Hernes		Kogu saak
	Külvatud tündr.	Saak tündr.	Tulu kordades	Külvatud tündr.	Saak tündr.	Tulu kordades	
1670	8.33	24.5	3	-	-		202.5
1672	?	24		2	8.33	4	225

²³ Vt mõisa reduktsioonikomisjoni inventeerimisakti Eesti arhiivis . KA

1681	12	28.67	4	1.11	2.33	2	432.33
1682	12	28.33	2.33	1	4	4	242.67
1683	8.67	28.33	3.5	1	2.67	3	386.67
1684	7.33	18	2.5	0.67	Ikald.	-	260
1685	9	28	3	0.83	1.67	2	268.67
1694	10	33	3.33	-	-		436.33
1695	6.33	21	3.33	-	-		314

Nagu ülatoodust järgneb oli keskmine saak Viimsi põldudel umbes kolmekordne. Suurimad arvud rukki jaoks on $4 \frac{2}{3}$, odra jaoks oli see arv 1681.a $7 \frac{1}{3}$ ²⁴ - mis oli haruldus, tavaliselt oli saak 4.5 – kaera jaoks 4 ja hernele samuti 4. Madalaim arv näib olevat 2 (kord isegi 1.33).

Aletegemine, mis tol ajal oli tavaline nii mõisates kui taludes, ei sobinud Viimsisse. 1686. a inventeerimisaktis tuuakse põhjendusena, et sobivat metsamaad põldude lähedal pole – neid ümbritseb soine turbamaa²⁵.

Kuna juba nimetatud kehvadest saakidest, mis ennekõike olid põhjustatud sõnnikunappusest või teisiti öeldud loomade vähesusest, tuleb meil järgnevalt uurida, kuidas oli lugu veisetõugudega Viimsis. Kui turuväärtus, ei mänginud loomsed produktid sel ajal mingit iseseisvat rolli²⁶. Teravili, ennekõike rukis, oli ainus, mida rahvusvahelistel turgudel otsiti. Baltikumi või, liha ja nahkade eksport oli tühine. Koduturg, st linnade tarvidus nende produktide järele oli nii väike, et sel polnud mingit stimuleerivat tähendust tootmisele. Kuigi Viimsil oli väikene eelis, sest ta oli nii lähedal Eesti suurimale linnale, Tallinnale. Need produktid, mida loomakasvatus andis, teenisid peaaesjalikult toiduna mõisnikke endid ja nende peret. Seda tuleb eriti rõhutada Viimsi puhul. Nagu varem märgitud oli Viimsi ju kubernerilauamõis, ja kubernerilauakond tarvitas suurel hulgal mitmesugust toitu. Oma peaaesjalikus tähenduses oli tõuaretus kui abinõu teraviljade väetamiseks – et saada sõnnikut, mis oli vajalik põldudele. Seejuures ei mänginud teraviljade aretus või piima väljalüps mingit erilist rolli. Siiski näeme me, et Viimsis tehti katset

²⁴ 1681 paistab olema eriti hea saagiaasta

²⁵ ... miskiit muud kui mätlik ja punaturbane maa ...

²⁶ Vy ssinkohal isegi läti uurija E. Dunsdorfi tööd Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecibas grāmatas 1624-1654 (Hushållingsböcker för Axel Oxenstiernas gods i Livland 1624-1654), Riga 1935, lk.94.

saada enam väärtuslik tõukari. Paistab, et eelistati suuri loomi hollandi tõust. Inventeerimisaktis, mis tähendati üles kindralkuberner Bengt Horni ärasõidu ajal Tallinnast 1675. a, leiame me neli suurt hollandi tõugu lehma, kellest kolm olid ilma valgete või punaste laikudeta ja üks täiesti pruun. Lisaks veel kolm hollandi tõugu mullikat, kolm pulli ja üks noor pull, kõik samast tõust. Isegi kindralkuberner Axel Julius De la Gardie näis olevat eelistanud hollandi tõugu loomi, sest inventeerimisaktides 1697. a ja 1700. a kohta on juttu selle tõu loomadest. 1675. a sissekandes loomade kohta nimetatakse seevastu "inglise tõugu" lambaid. Selles karjas, mille finantsjuht Lifman kindralkuberner Lichtoni ülesandel kiirustades otsid, pole ühtki välismaa tõulooma. Loomakari tõenäoliselt koosnes ülekaalukalt koduste tõuga loomadest või siis segatud tõuga loomadest. 1697 ja 1700. a inventeerimisaktides on nimetatud selgesõnaliselt, et üks tõuloom on "selle maa moodi"²⁷. Karja koosseisu suuruse määras looduslik karja- ja heinamaade ulatus ning kvaliteet. Viimsi karjamaadega ei saanud kiidelda. 1686. a inventeerimisakt ütleb, et karjamaa oli üsna tasane. Ilmselt kasutati karjamaana selliseid metsakasvanud või soiseid maid, mis olid kõlbmatud heinamaaks. Hobused ja vasikad leidsid seevastu karjamaa mõisahoonete aedade äärest. Heinamaid oli arvuliselt kuus. Need koosnesid osalt rabadest, osalt mineraalmaadest. Heinakoormaid sai 122 ja 154 vahel, sõltuvalt muutuvatest kasvutingimustest. Mõisa enda vajalik heinavaru oli isegi 7 1/2 koormat, mille talupojad andsid maksudena. Isegi segatud õlgedega, mida sellest ajast kuni tänaseni kasutatakse loomatoiduks, polnud heinapuudus suur, ja peab imestama selle üle, et suudeti ära toita nii suur loomakari, nagu see, mis tavaliselt oli Viimsis. Peab järeldama, et karja hoiti talveajal näljadieedil. Tundub, et nii tehti ka Rootsisis 1500ndatel ja selle tõestas teiste hulgas H. Forssell²⁸. Seemet loomatoiduks tavaliselt ülepea ei kasutatud. Ainult poeginud lehmad ja noored vasikad said seemnevilja toiduks. Ei oldud seemneviljaga kitsi ka nuumloomade ja hobuste puhul. Tavaline jõutoit sigadel oli praak, mis jäi üle õllepruulimisel. Viimsis kasutati 80ndatel seda

²⁷ 1675, 1697 ja 1700 aastate inventeerimisaktid, Livonica II, 306; De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28, LUB.

²⁸ H. Forssell, Märkmeid Rootsi põllumajandusest 16. Sajandil. Kungl. Vitterhets Historie och Antiquitetsakademisens handkingar, XXIX delen. Ny följd IX del. Stockholm 1884. Lk. 96-101.

samuti isegi loomadel. Kirjavahetusest järgneb, et kuberner Lichten keelas 1684/85 talvel õlletegemise mõisa viljast. Valitseja, kes oli veendunud, et “ilma praagata on loomadel võimatu sellel külmal talvel ellu jääda”, pakkus välja mõtte, et loomi saaks toita õlletegemisest (mõisa viljast) saadava praagaga ja silmas pidades, et õllemüügist saadava rahaga saab osta teravija tagasi mõisa arvel ²⁹.

Hoolimata sellest, et tingimused tõuaretuseks olid seega üsna piiratud, oli Viimsis pigem suur loomakari. Revisjoni märkmetes (nn observationes) öeldakse aastate 1660-1665 aruannetes, et mõisas oli 28 piimalehma aastatel 1661/62, aastatel 1662/63 29 täiskasvanud ja 10 noort lehma ja 1663/64 231 piimalehma (kellest 21 oli täiskasvanud ja 10 noort). Ülestähendused teiste loomade kohta puuduvad. Ilmselt oli ka teisi loomi, pulle, härgi ja noorloomi. Lammaste arv oli arvatavasti suur. Aastatel tapeti 80 lammast ja talle ja 1664/65 43 lammast ja 36 talle. Neist vähemalt osa oli neid, keda talupojad töid maksuraha asemel. Arvata on, et aastas peeti umbes 8 -11 nuumsiga ³⁰. Isegi 70ndatel aastatel arvatakse loomakari olevat olnud üsna suur. Kahjuks pole meil täielikku teavet mõne aasta jaoks, ainult märkmed neist loomadest, keda tapeti kuberner Bengt Horni õukonna ja teenijarahva jaoks. 1670. a saadeti Viimsist seega Tallinna 22 tapetud nuumhärگا, 1 lehm, 9 siga, 66 lammast ja 55 kana. Mõisarahva jaoks tapeti samal ajal vaid üks härg. Nuumloomi toideti seemneviljaga allpool toodud hulgas: 1670. a anti loomadele 2 tündrit rukist. Otra said härjad kaks tündrit, vasikad 2 1/3 tündrit, põrsad 17 2/3 tündrit, kanad, haned ja kalkunid 13 tündrit, kokku seega 35 tündrit otra. Kaera said härjad 3 2/3 tündrit, haned 13 1/3 tündrit, ja ka mõisa koerad said 7 tündrit, kokku seega 24 tündrit. Silmnähtavalt suur oli kaera kogus, mida anti kubernerihobustele – 51 1/3 tündrit. Kui palju hobuseid 1670. a oli, me ei tea. Kuid 1675. a oli kuberner Hornil Viimsis 24 hobust ja 6 varssa. Piimalehmade arv sel aastal oli ainult 12 ³¹. Tundub tõepärasena, et piimalehmade arv 1670ndatel aastatel oli 12 ringis, sest teisiti poleks olnud võimalik pidada nii palju härgi. Toodud teabe alusel võib

²⁹ Johan Erikssoni kiri Lichtonile 24/1 1685, Livonica II, 441.

³⁰ De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

³¹ 1670-72 raamatupidamise ja 1670 a inventeerimisakti järgi, Livoniva II, 306.

loomakarja suuruseks Viimsis 60- ja 70-aastatel pidada 35 kuni 40 pead. Loeme me ka hobuseid, siis me saame samal ajal kokku 60-70 suuremat looma³². Kogutud sõnnikuhulk pidi sel ajal olema üsna suur. Lisame siia väiksemate loomade sõnniku, siis tole aja sõnnikuvajadus, sest ainult rukkipoelde (umbes 12 kuni 15 ha) väetati, oli hästi täidetud.

80ndate esimeses pooles oli seevastu loomade arv nii väike võrreldes põllumaa suurusega, mis tasapisi kasvas, et olukorda kirjeldati katastroofilisena³³. 1682/83 oli mõisas vaid üks lehm ja üks härg. 1683. a kevadel ja suvel osteti hulk loomi, nii et aasta lõpuks oli 14 lehma ja 5 härga. Jaanuaris 1685 oli lehmade hulk ikka 14, kuid härgi ainult kolm. Oli siiski rohkem kui 10 vasikat³⁴, millest saab järeldada, et kümnendi teises pooles oli olukord tuntavalt parem. Kari polnud siiski kasvanud suuremaks palju üle 40 looma. 1694. a³⁵ koosnes kari 22 lehmast, seitsmest paarist veohärjast, 4 noorest härjast ja kahest pullist, kokku seega 42 looma. 1697. A oli 29 lehma, 12 veohärga ja 2 pulli, kokku 43 looma ja 1700. A 28 lehma ja 2 pulli, kokku 35 looma³⁶. Kuberner Viimsis hoitavatest hobustest pole midagi teada. Seevastu teatakse, et Lichtoni hobuseid Viimsisse ei viidud, sest sealsed tallid olid kitsad ja halvasti hooldatud. Need pandi Tallinnas lossi talli. Seal hooldas neid mitu tallipoissi Lichtoni ülemteenri valve all. On väheusutav, et sõnnik veeti lossist tagasi Viimsisse, mis oli miili (Rootsis ca 10 km) kaugusel, eriti kuna teed olid halvad.

Loomakari umbes 40 pead koos väiksemate loomadega³⁷ oli maksimaalne suurus, keda Viimsi jõudis toita³⁸. Meie arvates poleks pidanud sellise suurusega karja sõnnikutoodangust jätkuma 72 ha põllumaale. Eesti iseseisvusajal rehkendati, et üks lehm annab sõnnikut ühele hektarile põllumaale³⁹. Selle rehkenduse alusel oleks Viimsis saanud pidada 72

³² Heina ja muud toitu said kuberner hobused ka lossile kuuluvailt Tallinna heinamaadelt

³³ Vt raamatupidaja A. Lifmani ja valitseja Johan Erikssoni kirja Lichtonile 1683-85, Livonica II, 441 ja 442. 1682 mõeldi ms sellele, et lasta võõras kari mõisa karjamaadele, et sel viisil saada sõnnikut põldudele. Vt raamatupidaja Chr. Radek's kirja Lichtonile 19/8 ja 10/9 1682, Livonica II, 442

³⁴ Aastaruanded 1682/83, 1688/89 ja 1684, Livonica II, 306.

³⁵ Viimsi loomade loendus aprillis 1694, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

³⁶ 1697 ja 1700 inventeerimisaktid, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

³⁷ 1694 oli mõisas umbes 30 lammast ja üle 40 kitse, 17 siga ja 10 vasikat, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

³⁸ Otsustades napi sööda järgi, oli karja kulu samuti ebapiisav

³⁹ Me rehkendame siin eriti väikseid või keskmisi talusid Eestimaal, kus kas üldse mitte või väga vähe

täiskasvanud looma. Arvestades ka, et neil aegadel olid loomad kergemad ja seega andsid ka vähem sõnnikut, siis selleks oleks pidanud olema rohkem loomi. Sõnnikuhulk, mida väiksemad loomad nt lambad, kitsed ja sead andsid, ei suutnud sõnnikupuudust korvata. Nagu me näeme, valitsesid Viimsis samad olud, nagu Baltimaade mõisates üldiselt sel ajal – forsseeriti haritud maa laiendamist ilma et samal ajal teha tõsist katset parandada karja. Ilma selle aja tõuparanduse meetoditeta ja ilma kunstväetisteta pidi olema võimatu saada suuri saake heina- ja karjamaadelt.

Suurema tähtsusega tõuaretuse laienemine pidi panema suuremad mõisad probleemi ette, mida teha loomsete produktide ületoodanguga. Välismaa turgudel oli kõigepealt balti teravili, mida küsiti. Viimsi tüüpi mõisates, mis olid ette nähtud kuberneriga suurele majapidamisele nii loomsete kui taimsete produktide näol, ei olnud see mingi probleem. Nagu järgneb arvepidamisest, kasutas kuberneriga õukond ja arvukad teenrid suure hulga erinevat sorti toiduaineid. Me oleme eespool rääkinud üsna suurest hulgast tapaloomadest, mis 70ndatel anti Viimsist kuberner Bengt Horni kööki Tallinna lossis. Lisaks tarvitati ära veel suur hulk võid. Revisjoni märkustest aruannete kohta perioodil 1660 – 1665 järgneb, et mõisa võitoodang 1661/62 ulatus 39 ½ leisikani⁴⁰, 1662/63 51 ½ leisikat, ja 1663/64 40 ¾ leisikat. See peab vastama umbes 1.5 leisikale ühe täiskasvanud lehma kohta. Revisjon leiab, et need arvud on väikesed võrreldes karja suurusega. Vastavalt ametlikule rehkendusele peaks nimelt 7 lehma andma vähemalt 13 leisikat võid. Seega pidi 1661/62 28 vanemat ja ligi 10 nooremat lehma andma vähemalt 52 leisikat võid. Valitseja Evvert Götte vastusest revisjoni märkustele järgneb, et selline rehkendus, mille järgi iga täiskasvanud lehm peaks andma kaks ja noorloom ühe leisika võid, on täielik fantastika, mis Viimsit puudutab “kui heinamaid vaadatakse, mis siin on”⁴¹. See arvamus käib Viimsi karja kohta, et see oli liiga suur eluvõimeks, nii et isegi suve ajal elasid loomad nälja piiril. Et selline olukord tegi võimatuks normaalse produktsiooni, sellest saadi aru isegi tol ajal.

kasutasid kunstväetisi. Siin sai ainult rukkipoold sõnnikut (nelja- või viievälja süsteemis) ja teised viljad vaid natuke (tavaliselt suvinisu, kartul jne).

⁴⁰ 1 leisikas on 20 naela ehk umbes 8 kilogrammi

⁴¹ De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

1680ndate aastate jaoks on meil juurdepääs täielikule infole koduloomade kohta. Kari oli selle ajal üsna väike, nagu me nägime. Seega ssadi 1683/84 ainult 6 leisikat võid ja üks leisikas juustu ja turule viidi 10 tündrit hapupiima, 1684 (aruanne käib vaid kaheksa kuu kohta) 15 leisikat ja 16 naela võid ja üks leisikas ja 18 naela juustu, ning iga tünder hapupiima müüdi. Tapaloomade arv sai vaevalt suurem olla, sest kari oli sel ajal väga väike. 1683/84 tapeti 3 härگا, 5 lammast, kaks siga ja 10 hane ja 1684. a 2 härگا, 27 lammast, 9 siga ja 17 hane. Villa saadi 1683/84 16 naela ja 1684 2 leisikat. Raamatupidamine 1690ndatel ei ole nii täielik, kuid vaadates karja suurust võime me oletada, et piimatoodang seisis umbes samal tasemel kui 60ndatel.

Tapetud lammaste, kitsede ja sigade arv pidi ka olema märkimisväärne⁴². Mõisa ülejäänud sissetulekuallikaks oli mets, mille turuväärtus kattis vaevalt selle, et seda sissetulekuallikana nimetada. Aletegemise tõttu põlluks saamine tekitas suures hulgas balti mõisates sel ajal puidu puuduse. Mõnes kohas polnudki nii palju metsa, et oleks saanud teha lisapuitu, mida kulus katustele ja taradele, mida selle aja põllupidamismeetodid ja kariloomade pidamine nõudsid. Kõik põllud pidid olema tarastatud kaitseks loomade eest. Puidu kokkuhoiuks kütteks kasutati tarastamiseks nt hagu. Metsast, mis Viimsis oli, sai hädaga puud puiduks ja tarade tegemiseks. Puidumetsa leidus miili kaugusel Naissaarel. Puid parvetati kuni mõisani ja talvel külmaga veeti seda üle jää⁴³. Mets kuulus mõisale ja talupoegadele ühiselt. Talupojad tohtisid metsa kasutada loomulikult vaid enda vajaduseks ja mitte raiuda seda müügiks. Puude müügiks raiumise kergus lähedal asuvasse linna meelitas neid siiski sellest sättest üle astuma. Protokollis 1663. aastast saame teada, et Rohuneeme ja Püünsi elanikel keelati ihunuhtluse ähvardusel võimaldada linnaelanikel ja teistel võõrastel tuua kütust, puid, vaiasid, poste ja aiateibaid Viimsi padrikutest, nii nagu nad varem seda teinud olid ja metsa seeläbi liiga halvasti tarbiti⁴⁴.

Tuleb mõelda ka sellele, et isegi puu- ja köögivilja kasvatamine oli

⁴² Livonica II. Nagu võrdlus näitab, tapeti 1663/64 Viimsis 80 lammast ja 8 siga, 1664/65 43 lammast ja 36 talle, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁴³ 1686 inventeerimisakt ja mõisa raamatupidamine aastatel 1682-84.

⁴⁴ Protokoll 31/7 1663, Livonica II, 306.

sissetulekuallikas, sest Tallinn oli ju nii lähedal. Seega paistab, et aiasaadusi kasutati ainult kubeneri (või vastavalt kindralkubeneri) köögis. Seega on raske ütelda, kui palju umbes aiapidamine sisse tõi. 1686. a inventeerimisakti järgi kasvas aias 50 kirsipuud, 10 õunapuud ja 20 kreegipuud, mis kandsid vilja. Ka istutati 1684 130 ja 1685 60 noort kirsi- ja õunapuud. 20 õunapuud poogiti uuesti. Aias kasvatati üsna palju köögi- ja juurvilju⁴⁵. Pigem on detailne teadaanne köögiviljaaia sisust arves Viimsi aedniku Bengt Jönnsioni arves finantsjuhi Lifmanile. Seal loetakse üles need aiasaadused, mis juuni keskelt kuni oktoobri lõpuni viidi Viimsi mõisast kuberner Johan Christoph Schedingi kööki. Me leiame siin kõik selle tänaseni tavalise roheline sordid, nii porgandid, pasternaagi, naerid, peterselli, salati, valge ja roheline kapsa, herned, ja türgi oad ⁴⁶. Seemned osteti kas Tallinnast või telliti kellegi pealinna kaupmehe kaudu välismaalt.

Mõnedest vanadest kaupmees Lantingi arvetest Lichtonile järeldub, et Lanting müüs toleaeegsele kindralkubernerile Bengt Hornile⁴⁷ 25 prantsuse õunapuud, 500 sinist, suurt kollast ja suurt karvast karusmarja põõsast, 900 põõsast punast hollandi sõstart “kõige paremast sordist”, edasi porgandi, kapsa (isegi nn pruuni kapsa) punapeedi, türgi ubade, ja suhkruherneste seemneid (sealhulgas 20 loodi -1 lood = 1/2 untsi = 3 solotnikku = 12,8 grammi - sordist nimega „Deo gratia“). Edasi näeme arves mõningaid lilleseemneid ja lillesibulaid, mis osaliselt olid ette nähtud Viimsile, osaliselt Horni eraaiale Tallinnas ⁴⁸. 1683. a andis raamatupidaja Lifman Viimsi aednikule 6 taalrit ja 5 2/3 ööri hõbemüntidena seemnete ostuks ⁴⁹. Humalaid kasvatati sel ajal paljudes teistes mõisates, kuid mitte Viimsis, seepärast tuli seda osta õllepruulimiseks. 1683. a osteti seega humalaid 31 1/2 leisikat ja 1684. a 14 leisikat⁵⁰.

Lähedus kalavetele lisas isegi mingil moel kala Viimsi sissetulekuallikaks. Eelarve aastal 1683/84 saadi noot ja paat ⁵¹. Vastavalt 1686. a vakuraamatu

⁴⁵ 1686. a inventeerimisakt

⁴⁶ A Lifmani kiri Lichtonile 24/2 1683, Livonica II, 442.

⁴⁷ Kindralkuberner 1656-1674

⁴⁸ H. Lantingi kiri Lichtonile 19/5 1683, Livonica II,442.

⁴⁹ Lifmani arve Lichtonile 1683, Livonica II, 306.d

⁵⁰ Viimsi raamatupidamine, Livonica II, 306.

⁵¹ Ibidem

andmetele püüdsid mõisa noodaga kaks Pirita vabameest. Kalastati enamasti mitte merel, vaid Pirita jõe suudmes, kust püüti vimba, haugi, ahvenat, räimi, angerjat, lesta ja jõevähki. Aastaruandes ei näidatud saaki sissetulekuna, sest loomulikult läks see kubeneri, või vastavalt kindralkubeneri kööki, ja nii läks see mööda mõisa personalist, ennekõike valitsejast ja mõisa perenaisest. Mõisa aias oli veel 1 vana ja 2 uut kogretiiki⁵², mida nende tegeliku eesmärgi kõrval kasutati värskelt püütud eluskalade hoidmiseks. Nii laskis valitseja 1684. a suvel püüda eluskalu ja panna need tiikidesse, kuna ta arvas, et kuberner Lichton tuleb Eestisse ja asub elama Viimsi mõisa. Kuid vihmavaesel suvel kuivasid tiigid ja kalad surid⁵³. Kalurid olid ka süüdi, et nad jätsid osa saagist mõisa – vastavalt 1686. a vakuraamatule loovutasid nad 4 tündrit silku ja 16 “noosi” lesta⁵⁴.

Väga tavaline ja populaarne lisateenistus balti mõisadele olid kõrtsid, kus müüdi õlut teekäijaile ja ümbruskonna talupoegadele. Igal mõisal oli sageli palju kõrtse ja neid ehitati nii kaugemale kui võimalik sõiduteede äärde, mis läbisid mõisamaad. Viimsis polnud eriti eesmärgiks ehitada kõrtsihooneid, kuid vastavalt 1686. a inventeerimisaktile müüdi õlut kolmes mõisale kuuluvas külas, nimelt Pirital Kõrtsi Jürgeni talus ja Miidurannas ning Rohuneemes, kusjuures mõlemas kohas olid müüjateks vabadikud. Ükski neist küladest ei asunud suure maantee ääres, mistõttu nende klientide ringi tuli otsida peaaesjalikult kalurite hulgast. 1686. a inventeerimisaktis nimetatakse ilmutatult, et müük kõrtsides põhines kalurite teenistusel⁵⁵. 70ndatel aastatel paistis saak olevat olnud üsna tagasihoidlik, vastavalt 1670. a aruandele müüdi sel aastal ainult 2 vaati õlut. On võimalik, et sel ajal oli vaid üks kõrts, nimelt Pirital, mida arvati olevat suurema külastussagedusega kui teised külad. Vastavalt reduktsiooniaja ühele inventeerimisaktile hinnati aastaseks müügiks keskel läbi 50-60 vaati õlut. 1683-84 tõusis müüdüd vaatide arv ebatavaliselt kõrgele – 95 vaadini⁵⁶. Kõrtsi sissetulek oli ilmselt üsna vahelduv. 1694/95 müüdi nt ainult 29 vaati õlut, aga 1695/96 57 vaati

⁵² 1686 inventeerimisakt

⁵³ Johan Erikssoni kiri Lichtonile 17/8 1684, Livonica II, 441.

⁵⁴ 1 noos on 200 tükki. Selle kõrval kasutati ka sõna “bunt”.

⁵⁵ “... aastast müüdi veidral kombel 50-60 vaati õlut, kui talupoegadel oli rikkalik kalasaak.”

⁵⁶ 1686. a inventeerimisakt ja mõisa raamatupidamine

Viimsi ainuke tööstuslik rajatis oli tuuleveski, mis asus mõishoonetest eemal väiksel kõrgendikul. 80ndatel aastatel oli veski nii vana ja lagunenu, et suure hädaga saadi seda mõisa enda tarbeks kasutada. Ei olnud ka mitte ühtki korralikku möldrit⁵⁸. 90-ndatel remonditi veski põhjalikult ja palgati ka mölder, kes mõnikord sai isegi abilise⁵⁹.

Viimsi sissetulek tuli ka parveliiklusest üle Pirita jõe⁶⁰. Sel ajal, kui jõgi polnud külmunud, oli alati keegi Viimsi vabadikest ametis parvetamisega. Sissetulek parvest ulatus 25 vasktaalrini aastas.

Mõisa enda sissetulekute kõrval mängis ka talupoegade võlg – Baltikumis oli see üldiselt tuntud nime “Gerechtigkeit- õiglus” all – tähelepanuväärset rolli. “Õigluse” maks nõuti sisse teraviljana ja paljude muude põllumajandustoodetena koos vakurahaga. Tähtsaimat neist maksudest – teraviljamaksu – maksti Baltikumis 1600ndatel kahe erineva nime all, “Zehende Schnitt” (või kümnnis) ja “Stehende Gerechtigkeit” – “püsiõiglus”. Esimene neist oli identne vanast keskajast tuntud viljakümnnis ja esines 1600ndate lõpul vaid üksikel juhtudel, mis reduktsiooni ajal kadusid pea täielikult. Selle asemel tuli “Stehende Gerechtigkeit” üleüldiselt kasutusele, olles nii maksusüsteemiks, mis sobis paremini mõlemale osapoolle⁶¹. Viimsi kuulus nende väheste mõisate hulka, kus kümnnis püsis veel aastasaja lõpuni. Meil puuduvad lähemad andmed, mil viisil kümnnist maksti. Igal juhul ei käinud see nii nagu keskajal, kus pärast saaki arvestati talupoegade viljavihke otse põllul⁶². Teistes mõisates käis asi nii, et erapooletud hindajad hindasid suvel talupoegade viljasaaaki, kuigi vili veel kasvas, või lõikusajal, kusjuures oma rehkenduste algpunktiks valiti külvatud seemne hulk. 1663. a näeme nende hulgas, kes määrasid kümnnise suuruse, Viimsi pastorit Friedrich Runget, Christian von Husenit ja Hans Braket, kõik väljastpoolt kihekonda

⁵⁷ De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁵⁸ 1686 inventeerimisakt

⁵⁹ De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁶⁰ Parve nimetati ‘palgiparveks’, kuid kutsuti ka praamiks.

⁶¹ Kümnnise all ei mõeldud tegelikult juba keskajal kümnnendikku saagist, mis nähti ette maksu sisseseadmisel 1200ndatel, vaid neljandikku. Vt A. Schwalbe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, Riga 1928 lkd. 66-68, 132-134, 156-157, 208-209.

⁶² Schwabe, mainitud teos, lk. 67-68.

mehed⁶³. 1686. a inventeerimisaktis öeldakse seevastu, et kümnise määrab valitseja, tavaliselt selles proportsioonis, palju igaüks oli külvanud. Neil aastatel, kui saak oli eriti suur, võeti natuke rohkem⁶⁴. Koostati eriline tabel kümnise arvutamiseks⁶⁵. 1694. a oli see kubernerite ülemteener Schwanlode, kes arvutas kümnise. See toimus seekord 28. juulil, st eeldatavasti ajal, mil rukist lõigatakse⁶⁶. Mis ajal teiste viljade kümnis kindlaks tehti, ei tea, kuid on võimalik, et isegi seda tehti lõikuse ajal.

Kui suure osa saagist pidid talupojad ära andma, me ei tea kindlalt. Aruannetest mingil määral ilmneb, et talupojad pidid maksma oluliselt suuremat kümnist enne 1600ndate kaht viimast kümnendit. Aastal 1670 maksid talupojad 35 1/3 tündrit rukist, 21 2/3 tündrit otra ja 11 tündrit kaera, mis kokku teeb väärtuseks 62 1/2 riigitaalrit. Aastal 1683 seevastu andsid talupojad mõisale 11 tündrit rukist, 10 2/3 tündrit otra ja 5 2/3 tündrit kaera, mis kokku annab väärtuseks umbes 23 1/2 riigitaalrit. Aastal 1694 oli kümnis uuesti veidi suurem, mis andis kokku 41 riigitaalrit⁶⁷, kuid see jõudis varsti üles 70ndate tasemele. Pole usutav, et saak aastal 1670 oli eriti rikkalik, nii et kümnis siis oleks pidanud olema nii suur. Võib mõelda kahele seletusele – ala laiendamine aastatel 1672-1682 võis toimuda nii, et mõis arestis talupoegade maa, mis läbi talupoegade põllumaa jäi oluliselt väiksemaks. On ka mõeldav, et mõisal õnnestus kokku leppida talupoegadega, nii et kui maksud vähenesid, siis samal ajal teopäevade arv suurenes. Sest mõisale oli tööjõud kaugelt tähtsam kui see väike kogus vilja, mida talupojad kümniseks maksid. Näiteid vähendatud kulude kohta leiame me (harva) teistes eesti mõisates rootsi ajal. Seega räägitakse inventeerimisaktis Hagudi kohta (Rapla kihelkonnas Harjumaal) 5. juunist 1709, et mõisa rentnik, kapten Krusenstern oli natuke aega varem vähendanud talupoegade maksu viljas tündri võrra iga põllu kohta, sest maksud näisid olevat liiga suured nende majandusliku kandevõime jaoks⁶⁸.

⁶³ Revisjonimärkmed raamatupidamise aasta aruandes 1660-1665, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁶⁴ Inkvisitsiooniraamat Harjumaal kohta A

⁶⁵ Selliseid "Spetsifikatsioone Viimsi kümnise määramiseks" on teada aastatest 1683 ja 1684, Livonica II, 306.

⁶⁶ De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28

⁶⁷ Livonica II, 306 ja De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁶⁸ Livonica II, 299.

Lisaks viljamaksule maksid talupojad veel nn vakuraha koos paljude väiksemate asjade eest. Vastavalt 1686. a vakuraamatule oli mõisal õigus saada 48 taalrit 8 ööri vaskmüntides) vakuraha, 7 ½ lammast, 13 hane, 15 kana, 150 muna, 4 tündrit soolasilku, 16 noosi lesta ja 7 ½ koormat heinu⁶⁹, mis koos olid väärt umbes 31 riigitaalrit⁷⁰.

Need maksud paistavad olevat olnud muutumatud kogu selle aja, mida me käsitleme. Viimsi alla kuulusid kaht erinevat sorti talupojad, nimelt nn rannatalupojad Pirita, Püünsi ja Rohuneeme külades ja maatalupojad, st talupojad, kes tegelesid ainult põllumajandusega Miidurannas. Need maksud, mis olid pandud ühele ja teisele, olid samuti mõnevõrra erinevad. Suuremad talud Pirital⁷¹ maksid nt 1 riigitaalri 8 ööri vakuraha, ühe veeringu soolasilku, ühe noosi kuivatatud lesta ja kaks hane. Rannatalupoegadelt Püünsis ei nõutud mingit linnuliha. Maatalupojad Miidurannas maksid lisaks rahale 1 lamba, 2 kana, 20 muna ja ühe koorma heina. Väiksemad talud maksid poole sellest⁷².

Talupoegade makse nõudis tavaliselt sisse mõisapersonal. Lähemad andmed selle kohta, kuidas ja kus makse maksti, puuduvad. Aastast 1663 alates puudutame mingil määral üllatavaid andmeid vana kombe kohta, mis muidu üldiselt oli Eesti- ja Liivimaal maha jäetud juba 1500ndate lõpul ja 1600ndate alguses, nimelt vakukogunemisi. Vastavalt sellel keskajast pärinevale kombele, peeti igal aastal teatud arv vakukogunemisi, kus talupojad maksid oma makse. Niisuguse juhtumi puhul korraldati pidusööke, millest nii maksjad kui võlausaldajad osa võtsid⁷³. 1660-1665. aastaaruannete revisjonimärkustes räägiti, et 1663. a peeti suve- ja sügisevakukohtumist. Valitseja Götte kirjutises nimetati viimast talvevakukohtumiseks. Suvevakukohtumist peeti koos kümnisevõtmisega, ja sellest kohtumisest võtsid osa, nagu eespool nimetatud, pastor Fr. Runge, Chr.v. Husen ja H. Brake. Pärast kümnisevõtmist kuulasid need nimetatud mehed talupoegade

⁶⁹ Inkvisitsiooniraamatud: Harjumaa A.

⁷⁰ Hinnad on võetud Viimsi rendirehkenduse nimekirjast (Livl. Donationskontoret I:229, första delen) ja mõisa aastaraamatust 1683.84 (Livonica II, 306).

⁷¹ Andmed põldude kohta sel ajal Viimsis puuduvad.

⁷² 1675 ja 1686 vakuraamatud.

⁷³ Viited vakuinstitutsioonide kohta Baltikumis vt A. Korhonen, Vakkalaitos, helsingfors 1923, lkd.101-183. Vakuinstitutsioonist sai järelدادa ms maksu, mida nimetati vakurahaks ja mida asendas toidumoon, valguse, üled jne mis nõuti talupoegadelt sisse vakupühal.

kaebusi ja kommenteerisid neid, nii nagu seda tavatseti teha keskajal. Kui talupojad leiti süüdi olevat, siis nõuti süüdlastelt sel puhul välja täpsed trahvid. Aastal 1663 mingeid trahve ei määratud. Vakupeol tarvitati järgmisel hulgal sööki ja jooki: 1 vaat õlut, 2 lammast, 6 kana, ja viis naela võid kokku 7 taalri ja 36 vaskööri eest. Veidral kombel puudus nimekirjas kõige tähtsam toiduaine - leib, millest võib eeldada, et see kuulub kostitamisesse. Et need nimetatud toiduained olid mõisa aastaaruandes, pidi mõis neid ka pakkuma. Lambaliha, kanaliha ja munad kuulusid arvatavasti nende toiduainete hulka, mida talupojad töid maksudeks. Õlut pruuliti kõige järgi otsustades mõisas. Revident pidas siiski sellist pillamist mõisa toiduga ebaõiglaseks⁷⁴. Siit järgneb ka, et vakupeod pärast 60ndate lõppu said Viimsis otsa, sest hilisemates aruannetes ei ole enam andmeid, mis viitaksid sellele.

Nagu nimetatud, tehti talupoegade tähtsamad kohustused mõisa vastu teopäevadega. Mõisale oli see sel ajal majanduslikult äärmiselt soodus, et nad tarvitsenud pidada palgatud maatöölisi. Kõik tööd mõisas tehti mõisa alla kuuluvate talupoegadega, kes olid tasuta tööjõuks, oma veoloomade, töövalmiduse ja transpordivahenditega kasutamiseks ja pidid ka oma toidu eest ise hoolitsema. Vastavalt 1686. a vakuraamatule kuulus Viimsi mõisale selle nelja külaga – Pirita, Miiduranna, Püünsi ja Rohuneeme, 31 talu ja 24 vabadikku (“vabamehed” ehk “vabadikud”). Selle ajani kehtinud kümnnise määratlus ja see fakt, et Viimsi kuulus kubernerilauamõisade hulka, teeb võimatuks selle, et me ei saa kindlalt öelda, kui palju põllumaad Viimsi taludel oli⁷⁵. See raskendab võrdlust teopäevakohuslaste seas Viimsis ja teistes mõisates. 1686. a vakuraamat nimetab vaid tavalisi päevatöid, millest osa langeb talve ja osa suveperioodile. Suuremates mõisates oli kohustus teha kolm päeva “rakendiga” aasta läbi, nii tuli lisatööpäev nädalas suveperioodil. Teise rühma moodustasid väiksemad talud, kus töötati mõisa heaks poolteist päeva nädalas aasta läbi (so 3 päeva kahes nädalas) ja suvel lisaks veel pool

⁷⁴ De la Gardie arhiiv. Top. Balt. 28.

⁷⁵ 1675. a vakuraamatusleidub arvestus adramaade arvu kohta, mida mõisa haldas. Seal räägitakse 15 talust ühe adramaaga, 16st poole adramaaga ning kahest neljandiku adramaaga, kokku seega 23 ½ adramaaga. See tundub olevat õige mõttetu ja ametlikes dokumentides me seda ei kohta kunagi. A. W. Hupeli töös Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd III, lk. 417, antakse Viimsi adramaade arvuks rootsiajal ainult 8 ½, mis tundub enam usutav, kui silmas pidada talupoegade makse, teopäevi ja omandit.

päeva nädalas. Suveperiood oli jüripäevast (23. aprill) kuni mihkclipäevani (29. september), so keskmiselt 22 nädalat. Kogu aastas siis ilma pühadenädalateta umbes 50 töönädalat. Kui me võtame vakuraamatu normid aluseks meie rehkendustele, jõuame me summas 3425 tööpäevani aastas mõisa rehkenduste järgi, lisaks 715 tööpäeva suvel ⁷⁶, kokku siis 4140 päeva. Vabadikud pidid 1686. a vakuraamatu kohaselt tegema suvel ühe teopäeva nädalas ilma hobuseta, kuid “nende vaesuse pärast” ei nõutud neilt teopäevi ⁷⁷. See ei tähendanud seega, et jäeti suur hulk vabadike tööjõudu (24 leibkonda) täiesti kasutamata. Neil oli selle asemel kohustus teha “vabatahtlikke” töid, nn “talgutel” ⁷⁸. Sellisest tööst vaikivad niihästi inventeerimisaktid, loomulikult sellepärast, et mõisal polnud ametlikult õigust seda kohuseks panna. Otsustades 1682/83, 1683/84, 1684, 1694/95 ja 1695/96 aruannete järgi, tundub selline töökohustus juba kindel institutsioon olevat. Lõikuse ja heinateo, samuti teistel juhtudel, kui oli tarvis lisatööjõudu, nt kui see puudutas uue rehe ehitamist, kasutati vabadikud ära ⁷⁹. “Talgud” olid kasvanud välja sajandivanusest kombest Baltikumi talupoegade seas, et vabatahtlikult aidata üksteist töödes. Tasapisi oli see muutunud praktikaks, et mõis niiviisi kasutas talupoegade tööjõudu ja neil oli võimatu hiljem keelduda oma abist. Vastupidi teopäevadele said lisa päevatöölised mõisast süüa ⁸⁰. Viimsi 80. aastate aruannetes tehakse vahet lõikuse ja heinateo vahel. Ainult esimesena mainitud kutsuti “talguks”, viimast aga otsekoheselt heinateoks. Reaalsus oli aga see, et neil polnud mingit vahet. Viimsi aruanded sisaldavad märkusi väljaminekute kohta talgurahva söögiks. 1683. a näiteks anti päevatöölisele, kes aitasid odrakoristamisel, tünder rukist. Talgurahvale (ilma lähemalt selgitamata, mis nad sel puhul tegid) anti isegi neli vaati õlut ja heinateol poolteist vaati õlut, lisaks said nad isegi

⁷⁶ See on võimalik, kui osa neist olid ilma hobuseta teopäevad.

⁷⁷ 1686. a vakuraamat ja inventeerimisakt

⁷⁸ Talgute all mõisteti mistahes töid, mida tehti vabatahtlikult teatud hulga tööliste poolt ilma tasuta vaid söögi ja joogi eest. Vrdl. Soome *talkoo*, kus tööle järgnes kostitamine. Ö. a.

⁷⁹ Selliste lisatööde jaoks oli Viimsi mõis tavaliselt saanud Tallinna garnisoni sõdureid abiks. Nii palus nt valitseja 1684. a augustis, et Lichten saadaks talle 3-4 sõdurit, kui aida remont peaks algama, sest mõisas oli nii vähe talupoegi, ja et varem oli saadud sõdureid appi, kui mingit absoluutselt vajalikku töö oli tarvis teha. (Johan Erikssoni kiri Lichtonile 17/8 1684, Livonica II, 441).

Aastatel 1683/84 teenis üks sõdur isegi järelevaatajana (Livonica II, 306).

⁸⁰ Juba keskaja lõpul oli see töö Liivimaa ja Eestimaa mõisates saanud sunniviisiliseks, mis oli pandud nii talupoegadele kui vabadikele, eesti ajalugu II, Tartu 1927, lkd. 221-222; Schwabe a.a., ss. 71-72.

veeringu soolasilku. 1684. a said nad 1 tündri otra abi eest rukki- ja odrakoristamisel, ühe vaadi õlut ja ühe veeringu soolasilku heinateol, sel puhul tapeti töötajatele üks vana kits “kes enam ei suutnud elada”⁸¹. Samal aastal anti vaat õlut talupoegadele, kes ehitasid uue rehe mõisale. 90ndatel tundus “talgute” tavaline ratsioon olema tünder rukist ja kolm vaati õlut⁸². Mida viljapeksul anti, selle kohta ei saanud me allikatest andmeid. 1670. ja 1672. aastate aruannetes on ainult mõned vähesed andmed viljapeksu aja kohta. Nii peksti 1670.a rukist 18.augustist 21. oktoobrini ja otra 29. augustist 30. oktoobrini. 1672. a peksti rukist 28. juulist 15. septembrini ja otra 11. septembrist 27. oktoobrini. 80ndatel ja 90ndatel aastatel, kui saak oli ligi 100% suurem, pidi viljapeks kindlasti võtma rohkem aega. Vilja peksti kahes rehes samaaegselt, ühes rukist ja teises teisi suvivilju. Sel eesmärgil usaldati sügisel kahele mehele (“rehepappidele”) panna ahjudesse tuli, tuulata seemnevilja ja iga peksu järel mõõta saadud vilja kogus pügalpulkadega⁸³. See oli tegelikult vastutusrikas ülesanne – me teame, et reduktsiooni ajal arvestati mõisate saagi suurust just nende primitiivsete pügalpulkade abil. Meil pole mingeid kindlaid andmeid selle kohta, kuidas Viimsis päevatöölised või lisatöölised vilja peksid. Ei tea me ka, kas vilja peksti öösel, millised olid kombes Baltikumis kahel järgneval sajandil. Päevatöö kohuslastest talupojad pidid alustama peksu enne koitu, seega enne päeva algust ja seejärel minema otse tööle põllule ja heinamaale⁸⁴. Kompensatsiooniks peksmise eest said talupojad ühe vaadi õlut kogu rehepeksu ajaks. Mõisa aruannetes nimetati seda “rehevaadiks”. Õllemaat viljapeksul näib olevat vana komme Eestimaa mõisates. Kolga mõisa 1631/32. a aruannetes on kirjas, et töölised said õlut viljapeksu eest⁸⁵. Nagu me juba nägime, tõi Viimsi põllumaa suurendamine kaasa vajaduse suurema hulga tööliste järele, teiselt poolt talude arv, kes pidid tegema vakuraamatus ettenähtud teopäevi, pigem mõnevõrra vähenes⁸⁶.

⁸¹ Livonica II, 306.

⁸² De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

⁸³ Livonica II, 306.

⁸⁴ Andmed, mis seda suhet kaudselt valgustavad, leiame ühes 1696. a välja antud käsiraamatus valitsejaile:” Tõeline ametimees ehk õpetus heale majapidajale”, lk. 15.

⁸⁵ “on antud neile, kes viljapeksul olid, vana kombe järgi - õlut kaks vaati”, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 19b.

⁸⁶ Vastavalt vakuraamatu ülestähendustele oli mõisas 1675. aastal 34 talu, kuid 1686. a ainult 31.

Mõisal oli nüüd probleem, kuidas toime tulla tööjõu puudusega. Järsku teopäevade arvu tõsta oleks olnud raske. Süsteem oli nii kindlalt üles ehitatud, et selline muutus oleks tekitanud suurt vastuseisu talupoegade hulgas, kes oleks kaebanud võimudele ja võib-olla isegi otse kuningale. Selliseid näiteid oli olnud Eesti- ja Liivimaal ⁸⁷. Seepärast paistab, et talgurahvaks olid need, kes aitasid mõisaid välja raskustest kõige halvemal tööajal. Selle eeliseks oli, et palgata neid teopäevade arvu suurendamise asemel, see, et sel viisil sai kasutada üsna suurt hulka vabadikke, kes vastavalt sellele, mis järgnes 1686. a inventeerimisaktist, olid liiga vaesed, et ise end varustada toiduga nagu teopäevalised pidid tegema. Kuna mõis pakkus sööki ja jooki ja tööpäev ilmselt lõppes lõbusa koosviibimisega ⁸⁸, oli töö seetõttu enam kõitev ja see mõjus loomulikult ka töö tulemustele. Pigem tagasihoidlikud kulutused söögile ja õllele tasusid end niiviisi mitmekordselt. Me loomulikult ei saa kindlalt väita, et “talguid” ei peetud Viimsis enne 80ndaid. Kuid vähemalt 1670 ja 1672. a aruannetes mõlema viimase kümnendi kohta ei leidu mingeid ülestähendatud teateid, mis selgitaksid seda. Kuna seevastu mõlema kahe kümnendi aruannetes (niivõrd kui need on säilinud) on äramärgitud andmed talgulistele antud söögi ja õlle kohta, siis ei peaks me eksima, kui me väidame, et “talgud” suuremas ulatuses algasid siis, kui põllumaad suurendati aastatel 1672 ja 1682.

Mõned teised kohustused lisaks tavalistele töökohustustele nagu nt suveperioodi ilusamatel päevadel kasutada lisa tööjõudu – selline abi oli Eestimaa mõisates üldiselt nimetuse “abivaimud” all, kuid seda ei mainita Viimsi vakuraamatutes. 1686. a vakuraamatus seisab siiski, et naistööjõudu kodudes kasutati lina ketramiseks. Naised suuremates taludes pidid ketrama viis naela, väiksemates osalt kolm, osalt 2 ½ naela ja vabadikunaised neli naela linast lõnga aastas ⁸⁹. Selleks et kasutada naistööjõudu kodudes, pidi

⁸⁷ Vt muuhulgas: O. Liiv, Eestimaa talunikude palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI:le 1684 (De estniska böndernas böne- och klagoskrift till konung Karl XI 1684), *Ajalooline ajakiri* VIII (1929) lk. 153-165.

Sama autor: Suur näljaaeg Eestis 1695-1697 (Den stora Hungersnöden i Estland 1695-1697), Tartu 1938, lk. 125-128. J. Vasar, Karl XI talupoegadekaitse väljakujunemine Liivimaal a. 1681-1684 (Utformningen av grundprinciperna för Karl XI:s bondeskyddspolitik i Livland 1681-1684), *Ajalooline ajakiri* X, lk. 74-78.

⁸⁸ Komme tööpäeva lõpetada tantsuga kellegi külapillimehe muusika saatel on kestnud Eestis meie päevadeni. Isegi 1600ndatel leidub teateid sellest, ms Raasiku mõisast lihtrahva ülekuulamise protokollist 1612. *Livonica* II, 305.

⁸⁹ 1686 inventarium ja vakuraamat

mõis ms ostma lina, sest seda mõisas ei kasvatatud ⁹⁰.

Majapidamise eest hoolitsemiseks oldi sunnitud pidama alati teatud hulka teenijaid. Neis Balti mõisates, kus omanik läbi aasta ei elanud ⁹¹, haldas majapidamist üldiselt kõrgeima juhina valitseja. Tal oli kõrval majapidajanna, kes korraldas majasiseseid töid. Mõlemad sellised täidesaatjad olid ka Viimsi mõisas. Valitseja Johan Eriksson, kes oli ametis 80ndatel, oli muuseas abielus majapidajannaga. Loomakarja valvas sel ajal väljas karjamaal “karrius”, keda palgati pooleks aastaks. Loomi lüpsis ja toitis “laudanaine” ehk “loomatüdruk”. Teopäevaliste ja talgurahva ülevaatajaks ja tööle sundijaks oli eriline järelevaataja (kubjas ehk kilter). See ülevaataja sai tavaliselt kasutada maksuvabalt mõnd keskmise suurusega talu ja sai mõnes mõisas isegi riided ja jalatsid. Viimsis, mis oli pigem väike mõis, ei olnud igal aastal ülevaatajat. Nii pole nt mingit ülevaatajat Viimsi palgalehel, nagu kuberner A Torstensson märkis 1680. a. Sellest ajast polnud perioodide kaupa üleüldse mingit ülevaatajat (nt 1683/84) või samuti palgatud ajutist inimest ülevaatajaks suveperioodil, nagu nt 1684. a, kui üks sõdur Tallinna garnisonist teenis ülevaatajana väikese tasu eest, mida maksti rukkis ⁹². Siiski ei saanud Viimsis läbi ilma sellise olulise inimeseta, ja sellel palgalehel, mille kindralkuberner Axel Julius De la Gardie koostas 11. septembril 1693, on jälle ülevaataja palgatud üsna korraliku palgaga ⁹³.

Silmas pidades kubeneri (resp. kindralkubeneri) kööki, kus oli suur kaal aiandussaadustel, kuulus Viimsi teenijapersonali hulka ka aednik. 60ndatel ja 70ndatel pole mingeid teateid täistööajaga palgatud aednikust, kuigi aed oli ka juba siis olemas. Palgalehel 1680. ja 1693. a seisis aednik kohe valitseja ja majapidajanna järel. See oli ilmselt väljaõppinud mees ja mitte keegi talupoeg, nagu see sageli oli teistes Eestimaa mõisates. 80-ndatel on aednikuks rootslane Bengt Jonsson ja 90ndatel Jacob Palbohm ⁹⁴.

Lisaks ülalnimetatud personalile oli mõisas teatud arv ajutisi palgalisi. Sügisperioodil palgati inimesi rehepeksule, linnaste valmistamiseks ja

⁹⁰ Kiri J. Erikssonilt Lichtonile 24/1 1685. Livonica II, 441. Arveraamatud 1683/84 ja 1684. Livonica II, 306.

⁹¹ Balti aadel teenis suures ulatuses ohvitseridena rootsi armees.

⁹² Livonica II, 306.

⁹³ De la Gardie kogust, Top. Balt. 28.

⁹⁴ Livonica II, 442, ja De la Gardie kogust. Top. Balt. 28.

õllepruulimiseks kaks rehepappi ⁹⁵ , üks teraviljamõõtja ja üks õllepruulija. Nendeks ajutisteks töödeks võeti inimesi mõisa all töötavate talupoegade või vabadike hulgast. Neile anti üsna väikest kompensatsiooni osaliselt üsna vastutusrikka ülesande eest ⁹⁶ .

90ndatel muutus õllepruulimine kindralkuberneri huvides reeglipäraseks tegevuseks, mis käis aasta läbi, mistõttu pruulija ametis pidi olema pigem pidevalt inimene. Instruktsioonides, mida Axel Julius De la Gardie andis välja 1693, pidi valitseja jälgima, et igas kuus pruulitaks 6 tündrit õige kanget õlut, millest 4 tündrit läks Tallinnasse lossi, ja kaks kõrtsi müümiseks, ja samuti kaks korda kuus 5 vaati kalja. Tegelikult pruuliti 1694. a 77 vaati kanget õlut ja 128 vaati kalja ja 1695. a 128 vaati kanget õlut ja 123 vaati kalja ⁹⁷ . Isegi varem pruuliti Viimsis üsna palju õlut, 1683/84 112 vaati ja 1684 63 vaati. 70ndatel pruuliti ilmselt õlut kubernerile Toompea lossis, ja selleks saadi suurel hulgal linnaseid Viimsist. Sel ajal oldi mõisas ametis ka viinaajamisega kubernereri arvel. 1670. a kulutati viinaajamiseks 44 $\frac{2}{3}$ tündrit rukist ja 4 tündrit linnaseid, 1672. a 39 tündrit rukist ja 10 $\frac{1}{3}$ tündrit linnaseid. Selleks osteti 1670. a “6 niinest matti viinaajajatele” ⁹⁸ . Loomulikult ei suuda üks inimene valmistada nii suures hulgas jooki. Aruannetes 1694. aastaks ja 1695 nimetatakse pruulija kõrval ka abilisi, kes kõik said palka rukkis ja soolasilkudes ⁹⁹ . 90ndatel tuli veel paar ametimeest mõisa, kõigepealt mölder, edasi jääger, puusöepõletaja ja kalur. 1697. a Viimsi inventeerimisaktis on linakangur ja rätsep (1700. a kaks kangrut). Linakangrud pidid kuduma 100 küünart peent ja 50 küünart jämedat kangast mõisa jaoks aastas. Rätsepa kohustustest vakuraamatud vaikivad. Otsustamine tema ametiosavuse ja töövõime üle järgneb mõisa nõuetest ¹⁰⁰ . Teatud hulga samasuguste tööde jaoks kasutati käsitöölisi Tallinnast. Aastaruannetes nimetatakse paljudel juhtudel maksmisi klaasimeistrile, seppadele, parkalitele, köietegijatele ja

⁹⁵ Üks iga rehe jaoks.

⁹⁶ See käib ka rehepapi ja õllepruuli kohta.

⁹⁷ Vastavalt De la Gardie instruktsioonile 1693 pidi ühe tündri kange õlle pruulimiseks kasutama ühe tündri linnaseid ja 5 tündri kalja tegemiseks 2 tündrit linnaseid. Tavalist õlut pruuliti nii, et seitsme vaadi õlle saamiseks läks 6 tündrit linnaseid. Selle retsepti kohaselt valmistati tegelikult kanget õlut Viimsis 1694 ja 1695. De la Gardie kogust. Top. Balt. 28.

⁹⁸ Livonica II, 306.

⁹⁹ 1694/95 ja 1695/96 aruanded, De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

¹⁰⁰ 1697 ja 1700 inventeerimisaktid. De la Gardie arhiiv, Top. Balt. 28.

kauga aega varem ka kangrutele.

Pilt majapidamisest maal Viimsis tuleb esile oluliselt tugevamalt, kui me esitame tabeli sissetulekute ja väljaminekute kohta kindlal aastal. Paljudest põhjendustest paistab, et aruanded eelarveaastast 1683/84 on eriti sobivad. Ei saa siiski oodata, et see sissetulekute ja väljaminekute nimekiri oleks antud sama täpselt, kui modernse majapidamise raamatupidamises. Hulk meile iseenestmõistetavaid teateid sissetulekute real (resp. väljaminekute real) nagu nt hein, õled, puit, aiateibad ja postid ei kantud üldse sisse, sest neid kasutati oma majapidamise sees ¹⁰¹. Meil puudub ka ühtne arvestusalus maakasutuse ja koduloomade aretusproduktide väärtuse kohta, sest aastaaruannetes anti neile anti mingi rahaline väärtus ainult väikeses osas. Seepärast pidi rehkenduses võrdlema erinevaid turuhindu ¹⁰², mis üldiselt olid mõnevõrra madalamad.

Kuigi Viimsi tootmisvõime 1683/84 ei olnud eriti kõrge loomade vähenenud arvu tõttu, andis majapidamine siiski üsna suure kasumi, nimelt 324 riigitaalrit või ca 40% brutosissetulekust. Samas kui mõis oleks pidanud palkama põllumajandustöötajaid, on kahtlane, kas see oleks end ära tasunud. See oli pärisorjus, mis põhjustas selle ime, et suurmaapidamine Baltikumis, hoolimata ekstensiivsest põllupidamisest ja primitiivsetest meetoditest, oli nii tasuv ¹⁰³, et suurmõisaid sel ajal peeti parimateks kapitali investeringuteks.

¹⁰¹ Umbkaudse heinekoguse võime me samuti välja arvata 1683. a inventeerimisaktist.

¹⁰² Peaasjalikult need hinnad, mille alusel Eestimaa reduktsioonkomisjon arvutas redutseeritavate mõisate renti, mõisapersonali palka jne. Ühtsel alusel olid hinnad samuti võetud teistest sama aja Baltimaid puudutavatest allikmaterjalidest.

¹⁰³ Seda rõhutab ka E. Dunsdorf oma eespool tsiteeritud töös, lk. 94.

Ülevaade Viimsi sissetulekutest ja väljaminekutest finantsaastal 1683/84.

A. Sissetulekud

1. Teraviljasaak (189 1/3 t. rukist, 166 1/3 t. otra, 28 t. kaera ja 2 2/3 t. herneid	375 Rdr,	46%
2. Heinasaak (umbes 122 koormat)	56 Rdr,	6.9%
3. Sissetulek aiast.....	24 Rdr,	3%
4. Talupoegade andam (10 t. rukist, 10 2/3 t. otra, 5 2/3 t. kaera, 7 lammast, 13 hane, 4 t. soolasilku, 12 ½ noosi kuivatatud lesta, mõisale andmata teravilja eest 43 taalrit, 10 ööri, 1 ½ noosi lesta asemel 1 taaler 16 ööri, vakuraha 19 taalrit).....	52 Rdr 32 ööri,	6.5%
5. Loomaprojekte (6 leisikat võid, 1 leisikas juustu, 10 t. hapupiima, 16 naela villa, liha kolmelt härjalt, 5 lammast, 2 põrsast ja 10 hane)....	34 Rdr,	4.1%
6. Elusinventari kasv (4 härga, 13 lehma, 13 vasikat, 6 lammast, 4 kitse, 5 kitsetalle, 6 siga ja 14 piimapõrsast.....	74 Rdr 32 ööri,	9%
7. Vallasvara kasv (üks paat noodapüügiks, 3 õllevaati, 1 võitünn, 36 piimapütti, 2 tabalukku, 40 küünart kotiriet, 8 ½ leisikat kanepinööri (kalanooda jaoks), 8 leisikat lõuendit, 80 sülda köit praami jaoks)..	14 Rdr,	2%
8. Sissetulek kõrtsist (95 vaati õlut müüdud)	179 Rdr,	22%
9. Sissetulek Pirita praamist	4 Rdr,	0.5%
<hr/>		
Kokku		816 Rdr 100%
<hr/>		

t. – tünder, Rdr - riigitaaler

B. Väljaminekud

1. Seeme	97 Rdr	20%
2. Personali palk.....	104 Rdr	21.1%
3. Toit talgulistele ja palk juhutöölistele	11 Rdr	2.2%
4. Loomatoit (teravili).....	61 Rdr	12.3%
5. Elusinvenntari ost (peaasjalikult piimalehmad).....	69 Rdr	14%
6. Tööriistade soetamine	18 Rdr	3.7%
7. Kaup majapidamise tarvis (sool, humalad jne)	36 Rdr	7.2%
8. Inventari mahakandmine, kahjud (kariloomade kaotus jne)	15 Rdr	3%
9. Oder õllepruulimiseks kõrtsi arvele	81 Rdr	16.5%
	Kokku 492 Rdr	100%
	Netokasum 324 Rdr	-
	Kokku 816 Rdr	-

Tänuavaldus

Täna Tartu ülikooli inglise ja rootsi keele lektori Kristina Mullamaa abi eest selle raamatu tõlkimisel.

Tõlkis Tõnu Viik, 2018 kevad